

ARHEOLOOGILISED
VÄLITÖÖD
EESTIS

ARCHAEOLOGICAL
FIELD WORKS
IN ESTONIA

1997

Koostanud ja toimetanud
Ülle Tamla

Muinsuskaitseinspeksioon
Tallinn 1997

TARTU ÜLIKOOI
RAAMATUKOGU
SUNDEKSEMPLAR

© 1998 Muinsuskaitseinspektsioon
Uus 18, Tallinn, EE-0001, Eesti
Makett: Ivar Leimus

ISSN 1406-3972
ISBN 9985-50-225-6

Trükitud AS Pakett trükikojas. T 151
Laki 17, Tallinn

FOSSIL FIELDS ON KÕPU PENINSULA

Aivar KRIISKA

Tartu Ülikool (University of Tartu), Lossi 3,
EE-2400 Tartu, Eesti (Estonia).

Fossil fields of Hiiumaa (*Dagö*)

The investigation of the fossil fields of Hiiumaa began in 1928, when Eerik Laid excavated a clearance cairn on the islet of Hanikatsi (Laid 1928). In 1996, Valter Lang studied the same field complex (Lang 1997). The radiocarbon dating of a sample gathered below one of the baulks gave the result 960 ± 70 BP (Ua-12975), about 980...1220 AD when calibrated (Stuiver & Pearson 1993). Another complex of fossil fields was discovered by Vello Lõugas in 1972, in Kõpu village on the Kõpu peninsula. The fields discovered by Lõugas are situated between the Kõpu-Kiduspe road and Kõivasoo marsh, on a territory of about 18 ha (Fig. 1). The well-sodded stone cairns are mostly up to 0.5 m high and have a

diameter of 3–4 m. Long and low baulks are mostly 2–3 m wide and SE–NW-oriented. The most expressive and best-preserved part of the fossil fields is located in the neighbourhood of the Pihla farm (Fig. 2).

During the fieldwork on Hiiumaa in summer 1997, besides the Stone Age studies, attention was paid also to the archaeological inventory of

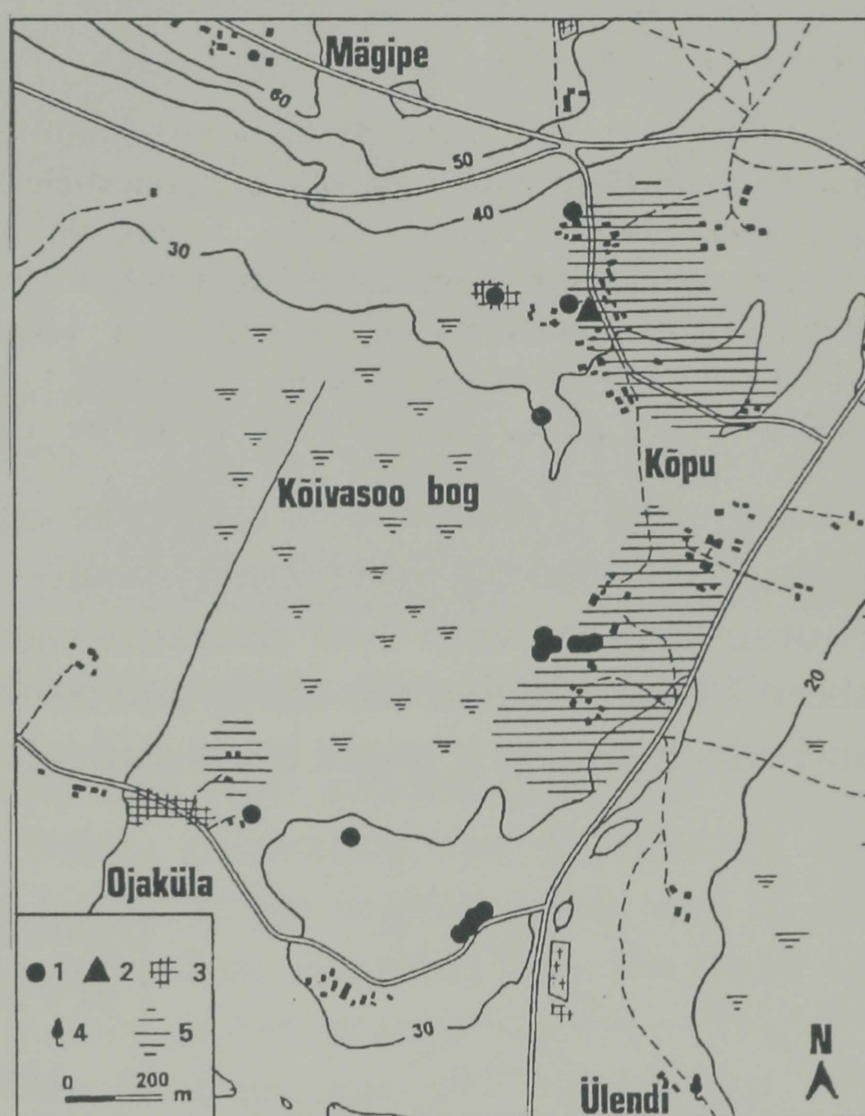

Fig. 1. Monuments of Metal and Middle Ages in the neighbourhood of Kõpu and Ojaküla. 1 – stone cist grave, 2 – iron smelting site, 3 – settlement site of Metal or Middle Ages, 4 – sacrificial tree, 5 – fossil fields.

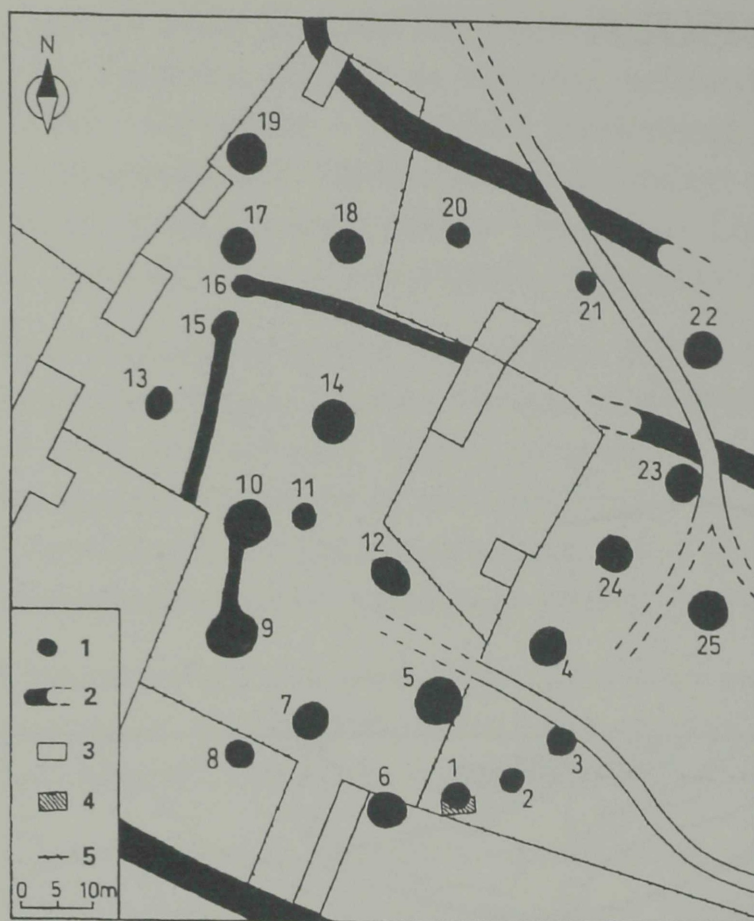

Fig. 2. A part of the field complex at Pihla farm, Kõpu village. 1 – clearance cairn, 2 – baulk, 3 – building, 4 – excavation, 5 – fence.

the monuments of the metal and Middle Ages. In the course of field-walking, a metal-age settlement site was discovered on the land of Kõneste farm of Kõpu village, as well as a settlement of the Iron and Middle Ages on the land of Saare farm in Ojaküla village and a Middle Age settlement site in Suurepsi village (Kriiska 1997b). Fossil field complexes were also discovered on the lands of these three villages (Fig. 1). The fossil fields discovered in Kõpu are situated in the core of the village, to the east and northeast of the village lane. Clearance cairns and baulks are spread over an area of about 16 ha. The Ojaküla field complex on an area of about 1.5 ha, also consists of baulks and clearance cairns. Probably the ancient field systems of Ojaküla have been mostly destroyed. The fossil fields of Suurepsi village with their clearance cairns and baulks enfold an area of about 13 ha. Whether the cairns and baulks form any field system or not, and which system it might be, is difficult to determine before mapping.

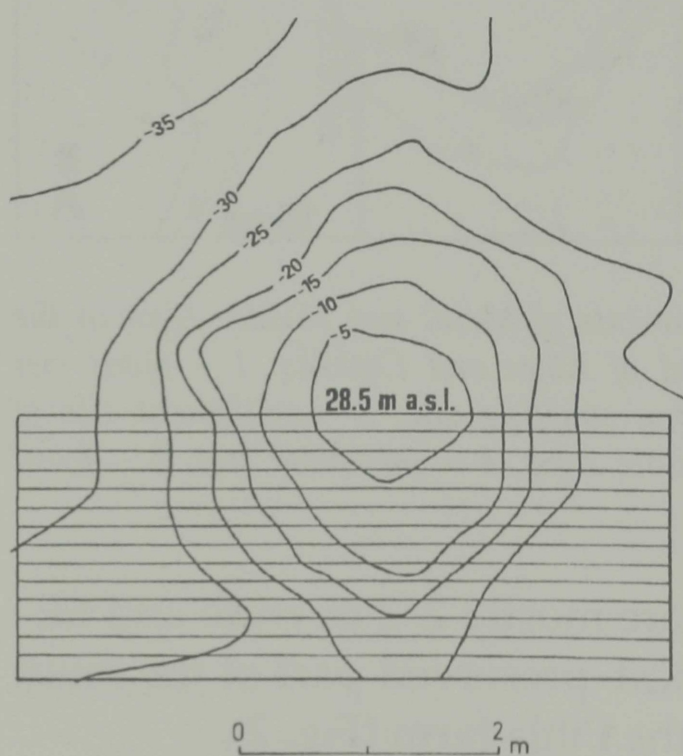

Fig. 3. The levelling plan of the clearance cairn I of Pihla, Kõpu (the area of the excavation is hatched).

Excavations of the clearance cairn I of Pihla farm, Kõpu village

In 1997, the best-preserved fossil fields at Pihla farm, Kõpu village, were mapped (Fig. 2). Four long baulks and one short baulk, and 25 clearance cairns were preserved. The baulks are 1.7 – 4.7 m wide and low, only a few are higher than some twenty or thirty centimetres. At the baulks cut by the lane, it was observed that they consist mainly of stones. The clearance cairns are round or oval with a diameter of 3.5–7 m. The baulks

seem to frame oblong parcels in the NW–SE direction. One more distinct parcel is 73–74 m wide. In four cases, clearance cairns are at the end of baulks. Some of the cairns have been stacked around a bigger granite stone.

Fig. 4. The first stone layer of the clearance cairn I of Pihla, Kōpu. View from the south.

Half of a presumably older, oval and well sodden cairn (no 1) was opened in a 10 m² excavation. Before excavating, the diameter of the cairn measured 3.4–4.1 m, the height at the highest point was 25 cm (Fig. 3). The excavation, measuring 5 × 2 m, extended over the limits of the cairn. The cairn consisted mainly of big granite stones with a diameter up to 50 cm, and odd small limestones (the total being 110 stones). Stones lay in two layers (Fig. 4). The central part of the cairn was more compact. A fragment of animal bone was found between the stones. The only find (except the glass fragments, iron ring and brick rubble from the sod layer) was a flint blade (TÜ 653) found about 1.5 m to the SE of the cairn, from the ploughing layer. The edges of the blade bear clear blow marks. Under the cairn some charcoal was preserved, the biggest lumps having a diameter of a couple of centimetres. The abundance of charcoal grains, widely observed at the investigation of fossil fields, probably indicates slash-and-burn cultivation preceding the formation of cairns also here (see Lang 1996, 252). In the neighbourhood of the cairn, some round-based presumable plough-marks, up to 8

cm wide, were discovered. The ^{14}C analyses of the charcoal samples gave a date of 920 ± 40 BP (TA-2633), calibrated 1010... 1220 AD, indicating Late Iron Age tillage in Kõpu (Stuiver & Pearson 1993).

Summary

I have presumed already that in the Late Neolithic and Early Bronze Age, on Hiiumaa likewise in mainland Estonia, the transition to the farming economy took place, resulting in the recess of settlements from the sea towards the inland (Kriiska 1997a, 16). This would also explain the finds of shafted stone axes further inland from the coastline at that time. In the Late Bronze Age, when the population of Hiiumaa, as well as of Saaremaa and the northern and western parts of mainland Estonia, began to bury their dead in stone cist graves, a strong, evidently predominantly agricultural community was formed in Kõpu. Although no certain proof has been hitherto found, the dating of the clearance cairn I of Pihla farm does not induce the abandoning of the supposition that some of the fossil fields of Kõpu peninsula might be contemporaneous with stone cist graves, as it has been observed in Northwest and North Estonia (see Lang 1996, 483–486).

Clear regularity can be observed in the location on the terrain of the agricultural population of Kõpu and Ojaküla. On one hand, the fossil fields are connected with stone graves and settlement sites of the Metal and Middle Ages. On the other hand, the contemporary farms are situated on the same area. This is explained quite likely by the shortage of land suitable for cultivation. Fields and farms form a rather narrow belt between the contour lines of 25 and 40 m. In the north this belt borders upon a higher ridge with steep slopes, in the east upon the Kõivasoo marsh and in the west on low soggy areas. The prevailing monuments in this area are stone graves, the distribution areas of which coincide with fossil field complexes. Sixteen stone graves have been hitherto discovered in the villages of Kõpu and Ojaküla, the majority of these are evidently stone cist graves. They are situated in three larger groups: in the present-day centre of Kõpu village, at Pihla farm, and in Ojaküla village (Fig. 1). This phenomenon may have at least two explanations: 1) the centre of the settlement shifted, together with the site of burials; 2) we are dealing here with separate settlement units, who buried their dead in separate cemeteries. The second explanation seems to be more liable, concurring with the standpoints about settlement based on single households prevailing in the Baltic region in the Early Metal Age (see Lang 1996, 370; Salo 1997, 93). Naturally, Kõpu and Ojaküla belong to

the same settlement area. Nevertheless, separate fields and burial grounds do not suggest a unitary village community.

Very intriguing is the dating of the clearance cairn I of Pihla farm to the 11th–12th centuries. The clearness of the layer and the amount of charcoal in the sample make the results of the analysis seem reliable. Hitherto, the Late Iron Age settlement of Hiiumaa has been discussed very hesitantly as only a few stray finds date from that period: three penannular brooches from Pühalepa, Puua and Kõpu (Lõugas 1975, 104; Lõugas & Selirand 1988, 166, 170), fragments of a belt chain from the 11th–13th centuries from Sarve and Pühalepa (RK no 733, 753; Lõugas & Selirand 1988, 163–164), a bronze finger-ring with tapering overlapping ends and twisted middle part from the end of the prehistoric period or Middle Ages (Lõugas 1975, 104) and the presumable wheel pottery of the Late Iron Age from the stone cist grave of Kõneste farm, Kõpu (Lõugas 1982, 375). The general opinion about the absent or very sparse population has been supported by a written item from the year 1228, which refers to Hiiumaa as *insula deserta* – an empty island (see Johansen 1951, 278–279). The discussed clearance cairn as well as the datings of the baulk on Hanikatsi islet, once more support the hypothesis about the continuity of settlement on Hiiumaa (see Lõugas 1975, 104; Kriiska 1997, 17).

Acknowledgements

The author wishes to express his gratitude for their assistance and cooperation to the Hiiumaa Centre of the Biosphere Reserve of the West Estonian Archipelago.

Kasutatud kirjandus

- Johansen, P. 1951. Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. – Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, 74. Stockholm
- Kriiska, A. 1997a. Hiidenmaan esihistoria. – Muinaistutkija, 4, 10–18.
- Kriiska, A. 1997b. Hiiumaa mustised. (Manuscript in Lääne-Eesti Saarestiku Biosfääri Kaitseala Hiiumaa Keskus, Kärdla.)
- Laid, E. 1928. Kaevamisaruanne. Suuremõisa vld Pühalepa khk. (Manuscript in the archives of AI.)
- Lang, V. 1996. Muistne Rävala. Muistised, kronoloogia ja maaviljelusliku asustuse kujunemine Loode-Eestis, eriti Pirita jõe alamjooksu piirkonnas. – Muinasaja teadus, 4. Tallinn.

Lang, V. 1997. Aruanne inspeksioonist Hanikatsi laiu (Hiiumaa) arvatavatele põllujäänustele. (Manuscript in the archives of AI.)

Lõugas, V. 1975. Hiiumaa muinasasustusest ja muististest. – Eesti Loodus, 2, 101–106.

Lõugas, V. 1982. Beiträge zur Vorgeschichte des Westarchipels Estland. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused, 31. 4, 372–376.

Lõugas, V. & Selirand, J. 1988. Arheoloogiga Eestimaa teedel. Tallinn.

RK = Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga.

Salo, U. 1997. Ihmisen jäljet Satakunnan maisemassa. Kulttuurimaiseman vuosituhannet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Toimetuksia, 677. Helsinki.

Stuiver, M. and Pearson, G. High-precision bidecadal calibration of the radiocarbon time scale, AD 1950 – 500BC and 2500–6000 BC. – Radiocarbon 35:1, 1–23

FOSSIILSETE PÕLLUJÄÄNUSTE UURIMINE KÕPU POOLSAAREL

Aivar KRIISKA

Hiiumaa fossiilsed põllujäänused

Hiiumaa fossiilsete põllujäänuste uurimine algas juba 1928. aastal, mil Eerik Laid kaevas Hanikatsi laiul ühte põllukivihunnikut. 1996. aastal uuris sama põllukompleksi Valter Lang. Ühe põllupeenra alt kogutud söe analüüs andis põlenud puidu vanuseks 960+/-70 BP, mis kalibreeritult vastab aastatele 980 – 1220 AD. 1972. aastal leidis Vello Lõugas fossiilsete põldude rühma Kõpu poolsaarel Kõpu külas. Kõpu – Kiduspe maantee ja Kõivasoo vahel paiknevad nii vanad põllukivihunnikud kui ka peenrad u. 18 ha alal (joon. 1). Tugevasti kamardunud, enamasti 3–4 m läbimõõduga kivihunnikud on kuni poole meertri kõrgused. Valdavalt kagu-loodesuunalised peenrad on pikad ja madalad ning enamasti 2–3 m laiused. Kõige reljeefsem ja paremini säilinud osa põllujäänustest asub Pihla talu ümbruses (joon. 2).

1997. aastal leiti Kõpu poolsaarel metalliaja asulakoht Kõpu küla Kõneste talu maal, raua- ja keskaja asulakoht Ojaküla Saare talu maal ja keskaja asulakoht Suurepsi külas. Nimetatud kolme küla maadel leiti ka fossiilsed põllukompleksid (joon. 1). Kõpus avastatud muistsed põllud on küla tuumikus, külavaheteest ida ja kirde pool. Põllukivihunnikuid ja peenraid on seal u. 16 ha suurusel alal. Ojaküla põllukompleks, mis paikneb u. 1,5 ha alal, koosneb samuti peenardest ja kivihunnikutest. Arvatavalt on Ojaküla vanad põllusüsteemid enamikus hävinud. Suurepsi küla kivihunnikute ja peenardega fossiilsed põllud hõlmavad u. 13 ha ala. Kas ja milliseid põllusüsteeme peenrad ja kivihunnikud moodustavad, on kaardistustöödeta raske öelda.

1997. aastal kaardistati Kõpu külas kõige paremini säilinud fossiilsete põldude osa Pihla talu juures (joon. 2). Seal on säilinud neli pikka ja üks lühike peenar ning 25 kivihunnikut. 1,7 kuni 4,7 m laiused peenrad on madalad, vaid üksikud 20 cm kõrgemad. Kivihunnikud on ümara või ovaalse kujuga ja 3,5 – 7 m läbimõõduga. Peenrad näivad moodustavat loode-kagu suunalisi piklikke põllulappe. Selgemini nähtav põllulapp on 73–74 m laiune. Neljal juhul on põllukivihunnik peenra otsas.

10 m² kaevandiga avati pool tugevasti kamardunud, arvatavalt ühest vanemast põllukivihunnikust. Enne avamist mõõdeti kivihunniku läbimõõduks 3,4 – 4,1 m, selle kõrgus oli kuni 25 cm (joon. 3). Kaevand, mille suurus oli 5 × 2 m, hõlmas mõnevõrra ka kivihunniku ümbrusest. Kivid asetsesid vares kahes kihis (joon. 4). Ainasaks leiuks (jättes kõrvale kamarakihist saadud klaasikillud, raudrõnga ja tellisetükid), oli tulekivilaast. Laastu servadel on selged löögijäljed. Kivistiku all oli säilinud sütt ja söepesi, mis osutab ilmselt kivikoristuse eelsele aletamisele. Kivihunniku läheduses leiti põllukihist ka mõned kuni 8 cm laiused ümarapõhjalised oletatavad adrajäljed. Kogutud süsi andis ¹⁴C analüüsil vanuseks 920 ± 40 BP, mis kalibreeritult vastab aastatele 1010 – 1220 AD ja osutab hilisrauaaegsele maaharimisele Kõpus.

Arvatavalt toimus Hiiumaal sarnaselt Mandri-Eestiga üleminek viljelevale majandusviisile hilisneoliitikumis ja vara-pronksiajal, mistõttu asustus kaugenes mererannast sisemaa poole. See seletaks ka silmaga kivikirveste leide tolleaegsest rannajoonest märksa enam sisemaa pool. Nooremaks pronksiajaks, mil hakati surnuid matma kivikirstkalmetesse, oli Kõpus kujunenud välja tugev, põhiosas ilmselt juba maaviljeluslik kogukond. Kuigi seni puuduvad kindlad tõendid, ei ole ka Pihla 1. põllukivihunniku dateeringu alusel põhjust veel loobuda oletusest, et mõned Kõpu poolsaare põllujäänused võiksid olla ka kivikirstkalmete-aegsed, nii nagu seda on täheldatud Loode- ja Põhja-Eestis.

Kõpu ja Ojaküla maaviljelusliku asustuse paiknemises maastikul on selge seaduspära. Ühelt poolt seonduvad põllujäänused seni teadaolevate kivikalmetega ning metalli- ja keskaja asulakohtadega. Teisalt paiknevad samal alal ka praegused majapidamised. See seletub päris kindlasti põlluharimiseks sobiliku maa vähesusega. Põllud ja majapidamised moodustavad suhteliselt kitsa ala 25–40 m isohüpside vahel. Põhjast piirneb see ala kõrgema ja järskude nõlvadega seljakuga, idas on piiriks Kõivasoo raba ja läänes madalamad vesised alad. Peamiseks muistiseliigiks selles piirkonnas on kivikalmed, mille levikuala ühtib fossiilsete põllukompleksidega. Kõpus ja Ojakülas on praeguseks leitud 16 kivikalmet, millest enamuse moodustavad suure tõenäosusega kivikirstkalmed. Need paiknevad kolmes suuremas rühmas: Kõpu küla praeguses keskuses, Pihla talu juures ja Ojakülas (joon. 1). Sellele ilmingule võib olla vähemalt kaks seletust: 1) asustuse kese on aja jooksul nihkunud, viies kaasa ka matmispaiga koha; 2) tegemist on eraldi paiknevate asustusüksustega, kes matsid oma surnuid eraldi kalmistutesse. Tõenäolisem näib olevat teine variant, mis ühtib seisukohtadega varasel metalliajal valitsevast üksiktalulisest asustusest Läänemere regioonis.

Intrigeeriv on 1997. aastal uuritud Pihla 1 põllukivihunniku dateering. Söeterakestega kihi selgus ja proovi kogus lubab pidada analüüsi tulemust usaldusväärseks. Seni on hilisrauaaja asustuse olemasolu Hiiumaal käsitletud väga suurte kõhklustega, kuna sellest ajast pärinesid vaid üksikud juhuleiud. Üldlevinud seisukohta puuduvast või väga hõredast asustusest on kujundanud ka 1228. aastast pärinev ürikuline teade, mille kohaselt oli Hiiumaa *insula deserta* – tühi saar. Uuritud põllukivihunnik, samuti Hanikatsi laiu põllupeenra dateeringud, on toeks Hiiumaa asustuspidevuse hüpoteesile.